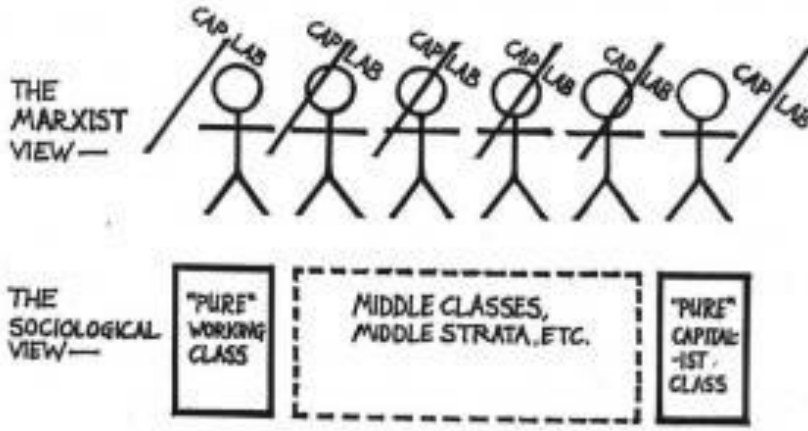

Sınıf Üzerine Notlar

The Marxist View: Marksist Yaklaşım

The Sociological View: Sosyolojik Yaklaşım”

Cap/Lab: Sermaye/Emek

“Pure” Working Class: Saf” İşçi Sınıfı

Middle Classes, Middle Strata, Etc.: Orta Sınıflar, Orta Katman, v.s.,

“Pure” Capitalist Class: “Saf” Kapitalist Sınıf

Sınıf Üzerine Notlar

1. Marksizm açısından, sınıfın ne olduğundan çok ne olmadığını söylemek daha kolaydır. Sınıf belirli bir ortaklığa sahip (gelir düzeyleri ya da yaşam düzeyleri, ‘gelir kaynakları’ [1], üretim araçlarıyla ilişkileri, vs.) bireylerden oluşan bir grup değildir. Örneğin, proletarya ‘sermayeye karşı’ bir grup olarak tanımlanmaz. [2] Ne de toplumsal manzarada yapısal ya da ilişkisel olarak belirli bir “uzama” (bireylerin ‘işgal ettiği’ veyahut bireylerin ‘yerleştirildiği’ [3], vs., bir uzama) tekabül eder. Sınıfları bireylerden oluşan bir grup insan ya da “uzam” olarak ele alan “görgücü/ampirisist” ve “yapısalcı” Marksistler arasındaki fark bu bağlamda çok da önemli değildir. Daha uygun bir terim bulunmadığından, sınıfları hem gruplar hem de uzamlar olarak ele alan yaklaşımdan “sosyolojik” sınıf kavramı olarak bahsedeceğim.

2. Marksizm sermayeyi olduğu gibi sınıfı da bir sosyal ilişki olarak ele alır (Marx 1965 p.766). Bu ilişki bir gruba, ilişkisel olarak belirlenmiş dahi olsa bir gruba tekabül etmez. Ne de bir grubun inşa edildiği ya da durduğu bir uzam (ilişkisel olarak belirlenmiş bir uzam) olamaz. Bu görüşleri bir kenara bırakarak, sınıfın kendisinin bir ilişki olduğunu ve daha özelden mücadele ilişkisi olduğunu söylemekteyiz (örneğin, emek-sermaye ilişkisi). ‘Sınıf’ ve ‘sınıf-ilişkisi’ birbirlerinin yerine kullanılabilir ve ‘(herhangi) bir’ sınıf belli bir tür sınıf ilişkisidir.

3. Diğer bir deyişle: Sınıflar, toplumsal yapıda önsel olarak varlığa sahiplermiş gibi mücadeleye giren varlıklar değillerdir. Daha çok, sınıf mücadelesi sınıfın temel öncülüdür. Daha da doğrusu, sınıf mücadelesi sınıfın kendisidir (Komünist Manifesto'nun ilk cümlesinde Marx'ın takdim ettiği sınıf budur). 'Sınıf mücadelesinin' 'sınıf'a içkin olması 'kendi için' varolmanın – yani muhalif, mücadele eden varoluş – sınıfın varoluşuna içkin olduğuna yönelik Marx'ın vurgusuyla koşuttur (Marx 1969 p. 173).

4. Marksist sınıf kavramından bir ilişki (bir mücadele ilişkisi) olarak sınıfı anlamaktayım ve burada da sınıf kavramını bu şekilde kullanacağım: Burada terminolojik seçimi belirleyen sadece bu terminolojinin uygun olup olmaması değil, bundan daha fazlasıdır. Sosyolojik sınıf kavramının, burjuva toplumdaki bireylerin bu kavramca 'kapitalist' ve 'proleterya' olarak sınıflandırılan gruplara tam oturmaması sıkıntısıyla karşı karşıya kaldığı artık herkesce bilinip konuşulmaktadır. Bu sıkıntı grup ya da uzam olarak atıfta bulunulan sınıf kavramından üremektedir ve bu sıkıntıdan kaçmak için sosyolojik Marksizm 'orta sınıflar', 'orta (ara) katmanlar', vs., gibi kategorilere başvurur: Bu tür kategoriler geriye kalan ne varsa ya da ne var ne yok hepsini kapsar ve kısacası bu teorik mavallar güçsüz kavramsal şemanın ürünüdür. Marksist sınıf kavramı, tersine, bu tür güçlüklerle karşılaşmaz: Ona göre sınıf ilişkisi (emek-sermaye ilişkisi, diyelim) farklı bireylerin yaşamlarını farklı yollarda yapılandırır. Bu bağlamda Marksist ve sosyolojik sınıf kavramları arasındaki tezat kabaca aşağıdaki gibi resmedilebilir.

(Yukardaki resme bakın.)

Burjuva toplumunda emek-sermaye ilişkisinin bireylerin yaşamlarını yapılandığı yollardaki farklılıklar niceliksel olduğu kadar niteliksel de olduğundan yukardaki çizim meseleyi kısmen kaba bir biçimde resmetmektedir: Niteliksel ayrımların yanı sıra herhangi bir andaki sınıf ilişkisini karakterize eden 'yaşamın tüm o kargaşasından' da (Hegel 1977 p 27) – mücadeledeki kargaşa – soyutlanmış olan uzamsal bir diyagram/grafik ancak gayri-diyalektik olur (Bu türden uzamsal grafik modelleri, bir kez hatırlattıkları tinsel akıl kendini gerçekleştirdiğinde gereksiz hale gelen Fiore'li Joachim'in Figürleri'nin bir benzeridir: Reeves 1976, s. 13)

5. Emek-sermaye ilişkisi (burada yine her daim bir mücadele ilişkisi anlamında) tarafından yapılandırılan yaşamlar hangi niteliksel biçimleri alırlar? Marx'ın özellikle ilgilendiği biçim sömürü/el koyma biçimidir. Diğer biçimler içermeye/dışlama (Foucault), kendine mal etme/tüketme ile homojenlik/heterojenlik (Bataille) ve kabul/reddetmedir (Marcuse, Tronti): [4] Liste fenomenolojik olarak zengin ve açık uçludur.

6. Marksist ve sosyolojik bakış arasındaki farklardan bir diğerine gelirsek; yukarda resmedildiği gibi, Marksist bakışta, yöntemsel olarak, toplumsal varlığı (bütün "ara" figürlerden ayrı

olarak) herhangi bir şekilde kendinde ve kendisine karşı bölünmemiş olan ‘saf’ işçi (en solda konumlandırılmıştır) hiç bir biçimde ayrıcalıklı değildir. Aynı durum “saf” kapitalist için de geçerlidir. Her ikisi de oldukça nadirdir ve aslında sadece farklı yollarla düzenlenmiş bulunan kalabalığın içinde erimiş figürler olarak görünürler. Sosyolojik yaklaşım, diğer taraftan, “saf” işçi ve “saf” kapitalisti, aralarına orta/ara sınıflar ağının dizildiği yönetsel sütunlar olarak ele almaktadır.

7. Buradaki fark önemlidir. Çünkü Marx’a göre ‘saf’ işçi yoktur. Bu, hiç de “geleneksel işçi sınıfı” sayısında görece olarak azalmadan kaynaklanmaz (ancak kuramsal olarak şüpheli konumdaki bu grup tanımlanır/tarif edilir). Tersine, bu durum ücret ilişkisinin kendisinin burjuva ve mistikleştirici bir biçim teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır (Marx 1965 Bölüm VI): Kim ki onun tabelası altında yaşar – tam istihdam edilmiş artı-değer üreticisi bile, ki özellikle de o – bölünmüş ve kendisine karşı bir hayat yaşar. Kafası (bu sömürüyü “düşük ücretler” açısından, yani mistifiye edilmiş olan açıısından anlamlandırma eğilimindedir) burjuva ideolojisinin oluşturduğu bulutların içinde solurken ayakları sömürü batağına batmış olarak kalır. [5] Bundan dolayı, sınıf-mücadelesi hattı artı-değer üreten bireyin (mesela tıpkı yukarıda, paragraf 4’teki grafikde soldan ikinci figür gibi) içinden geçer. Burada, gene, emek-sermaye ilişkisinin kendine münhasır yaşamları antagonistik bir biçimde yapılandığı belirli yollarla ilgilenmekte olan Marksist sınıf kavramı açısından bir sıkıntı yoktur. Ama, tümüyle saf haldeki proletaryanın gayri mevcudiyeti sosyolojik sınıf kavramını yere serer.

8. Marksist yaklaşım mevcut toplumda süregiden bir tek sınıf ilişkisinden (yani, emek-sermaye) söz ederken, sosyolojik şemanın toplumsal mekanlar ve grupların mümkün ne kadar bağlantı noktası varsa o kadar sayıda bu türden ilişki olduğunu kabul etmesi iki şema arasındaki bir başka açık farklılığı teşkil eder. Bu nedenle, ‘sosyologlar’ ‘Marksistleri’ indirgemecilikle suçlarlar. Oysaki, sosyologların söylediklerinin tersine indirgemecilik suçlamasının bizatihi sosyologlara yöneltilmesi daha uygun olabilir. Sosyologlar her bir bireyi su götürmez bir biçimde ve boşa hiç bir kimseyi bırakmaksızın belirlenmiş gruplardan ya da mekanlardan birine yahut diğerine yerleştirmeyi istemektedirler: Sosyologların çizmiş oldukları resimde “birbirine karşıt kategorilere dahil” bir bireyin zuhur etmesine izin verilmez. Sosyologların orta sınıfları, orta katmanları, yeni küçük burjuvayı, vs., üretmesinin nedeni her bireyi kesinkes yerleştirecekleri bir delik bulmaktır. Bu yüzden tam da, sınıf terimleriyle söylersek, bireylerin kendinde ve kendine karşıt olan arasında bölündüğü yollar – içinden sınıf mücadelesinin jeolojik kırılma hattının geçtiği ve sadece bireyler arasında olmayan sayısız ve karmaşık yollar – kuramsal bir tutulmaya girer ve karanlığa gömülür. Bu sebeple sosyologlarınki indirgemeciliktir. Buna karşıt olarak, Marksist sınıf kavramı bu (kendinde) çelişik hayat dokusunun ampirik zenginliğine tam bir kuramsal ve fenomenolojik ışık tutar. Marksizmin bireysel öznelliğin yaşadığı deneyimi gayri şahsi ve tam anlamıyla nesnel “sınıf güçlerine” [6] indirgediği suçlaması sınıf otantik Marksist anlamıyla anlaşıldığında doğru bir suçlama olmaktadır çıkar.

9. Marksist sınıf kavramının sosyolojistlerinkinden ayrı olduğuna ilişkili bir başka nokta, sınıfın şu ya da bu toplumsal rolü taşıyıp taşıyımaması açısından yorumlanmamasıdır. Marx, kendisinin erken dönem makalesi ‘Yahudi Sorunu Üzerine’den itibaren, yabancılaşmış ve

özgür olmayan rol-tanımlarının (ya da “toplumsal iş bölümünün”) süregittiği herhangi bir toplumu kınamaktadır. Yöntemsel bir ilke olarak rol tanımları atfetmek bir yana, Marksist sınıf görüşü bireyi bir mücadele (onun kendi mücadelesinin) alanı olarak resmetmektedir ki bu şekilde bireyselliğin sadece “evrensel” (rol yüklenici ve toplumsal olarak homojen) değil aynı zamanda “hususî” (kendine münhasır ve toplumsal olarak heterojen) boyutları da ortaya konulmaktadır. “Proletarya” veyahut “burjuvazi” (ya da gerçekte “erkek”, “kadın” veyahut “vatandaş”) gibi rol-tanımlamaları ne teoride ne de pratikte Marx’ın çare olarak gördüğü şeyi temsil eder; bu rol-tanımlamaları, aksine, Marksist tanımlama dahilindeki ‘sınıf’ın ‘çözme’ niyetinde olduğu problemler arasından biri olarak resmedilirler.

10. Marksist ve sosyolojik sınıf kavramları arasında bugüne dek varlığını koruyan bir diğer farklılık şüphesiz ki politik alanda bulunmaktadır. Sosyolojik yaklaşım sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında ittifaklar politikası bulunduğunu ilan etmektedir: Ayrıca, ‘saf’ işçi sınıfına ayrıcalıklı – yönlendirici ya da hegemonik – bir politik rol yüklemektedir. Bu türden ittifaklar sorunu Marksist görüşte ortaya çıkmaz. Ne de ‘saf’ işçi sınıfı (işsizlere karşı çalışan işçilerin, “dolaylı” artı-değer üreticilere karşı doğrudan artı-değer üreticilerinin, lümpen proleteryaya karşı proleteryanın emeği) politik bağlamda yöntemsel olandan daha ayrıcalıklı bir yere sahip değildir: Çünkü böyle bir “yer” yoktur. Ne de “gerileyen/alçalan” sınıfların tam tersi “yükselen” sınıflara devrimci bir ilgi ya da güç tekeli yükleme sorunsalı söz konusudur: Bu türden tanımlamalar sadece sınıflar bir uzam ya da grup olarak görüldüğünde anlamlıdır. Son olarak, tüm öncü parti fikriyatı (artı bunun sulandırılmış versiyonları), “ileri” ve “geri” sınıf öğeleri sosyolojik sınıf kavramının kendisiyle birlikte ortadan kaybolduğundan dolayı alt üst olmuştur. Özetle, geleneksel bağlamda ‘Marksist’ politika olarak addedilen ne varsa gerçekte sosyolojiktir ve otantik haliyle Marksist politika anarşist tarzla bir ve aynı şeydir.

11. Eğer sınıflar gruplardan ya da uzamlardan müteşekkil değil de mücadele ilişkisi ise, devrimci çatışkının gruplar arası çatışkı biçimini alması (ancak bu süreç her zaman eksikli ve katışık bir biçimde gerçekleşir) sınıf mücadelesinin bizzat kendisinin bir sonucu olarak anlaşılmalıdır. Bu durum sosyolojik olarak addedildiği şekliyle, örneğin, önsel olarak verili sınıfların en az onlar kadar önsel olarak verili teorik ve politik ‘gerçeklikleri’ içinde – nihayet! – ortaya çıkışı olarak anlaşılmalıdır. Birey cephesindeki soru onun kimin tarafında olduğu değil, daha çok hangi tarafta (sınıf ilişkisinin hangi tarafında) durduğudur. Ve bu soru da toplumsal bağlamda önsel olarak varolan uzamlar ya da roller arasında bir seçim olarak anlaşılabilir. Sadece niceliksel değil niteliksel bağlamda da, sınıf-mücadelesi doğası gereği önceden kestirilemez. Marksist sınıf kavramı, keskin bir biçimde, sınıf mücadelesinin bizi karşı karşıya bıraktığı seçim meselesine odaklanır ve bunu yaparken tercihte bulunduğumuz şu ya da bu şekilde kendi kendini belirleme taahhüdünden önce (sosyolojiye göre) zaten içinde bulunduğumuz herhangi rol, uzam ya da gruba müracaat etmeyi meneder. Meneder çünkü bu müracaat bizi sınıflı toplumda, içinde daima-hali hazırda bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde angaje olduğumuz sınıf mücadelesinin etkisiyle ayrılmış olarak resmeder.

12. Dileyen herkes Marx’ın metinlerinden sosyolojik bir hikmet türetebilir. Şüphesiz Marx, özellikle de kendi politik yazılarında, her zaman Marksist değildi: Örneğin Komünist Manifesto’da Marksist sınıf kavramı tam da sosyolojik anlamda inşa edildiğinden ‘iki büyük kampın’ sınıf kavramı benimsenmiştir. Bununla birlikte, Marksist sınıf kavramı gerçekte Marx’ın kendi kavramlaştırmasından farklı olduğunda Marx’ın Kapital’i yazdığı şartlar an-

laşılmaz. Marx'ın bizatihi kendisi, ona eleştiri getirenlerden ve revizyonistlerden çok önce, kapitalizm geliştikçe 'orta sınıfların' sayısında bir artış (Marx 1968 ss. 562, 573) beklenebileceğini işaret etmektedir, buna karşın üzerine konuşulan teorik 'konunun' yine de tek bir sınıf ilişkisi (emek-sermaye ilişkisi) olduğu Kapital adlı kitabı yazmıştır. Bu muamma, sadece, onun orta sınıfların sosyolojik olduğu yönündeki uyarısı dikkate alınarak ve Kapital'in ana argümanı yukarda-belirtildiği anlamda Marksist bir biçimde okunarak çözülebilir.

13. Sosyolojik sınıf kavramı, her ne zaman Marksist referanslarla konuşmayı arzuladığında, daima ekonomik-determinist olmuştur. Bu böyledir, çünkü sınıf üyeliğine dair Marx'ın yazılarının sunduğu tek "gösterge" (burada 'sınıf' yine bir grup ya da bir uzam olarak görülmektedir) bu üyeliğin üretim araçlarıyla genel ilişkisidir. Ancak sınıf üyesi (ya da sınıfa eklenmiş) bireyler kendilerini, üretim araçlarıyla ilişkili olmanın yanı sıra, kendi yerel kiliseleri, futbol takımları veyahut birahaneleri hakkında hiçbir şey söylemeyen devlet ve "ideoloji" ile de ilişkilenebilir bulurlar. Bu yüzden, eş zamanlı olarak, sosyolojik sınıf kavramı ayrıklı toplumsal 'düzeyler', 'pratikler ya da 'kerteler' (Althusser) şeması oluşturur ve bu düzeylerin nasıl ilişkilendiği sorusuna hitap etmek zorundadır. Cevap meşhurdur: Son kertede 'ekonomik hareket ... kendisini zorunluluk olarak ileri sürer'. [7] Son kertede, diğer bir deyişle, sosyolojik Marksizm şüphesiz uzun ve karmaşık deterministik bağları olan ekonomik determinizmle bir ve aynı şeydir. Althusser'in yaptığı gibi bu türden bir teorinin (karmaşık yapısından dolayı) artık ekonomik bir bakışı olmadığını iddia etmek bir makinenin motoru tarafından döndürülen dişli çarklarının sayısından dolayı makine olmadığını iddia etmek gibidir.

14. Marksist sınıf kavramı nezninde herşey farklıdır. Marx'ın 'kendinde' ve 'kendi için' sınıf ayrımı toplumsal düzeyler arasında (bkz. yukarda Dipnot 5) değil, ancak sosyolojik ve Marksist sınıf kavramları arasında ayırt edici bir özellik olarak ele alınır: Bir sınıf sadece 'kendi için' sınıf olduğunda sınıf haline geliyorsa, bütün o önceden kestirilemez dallanıp budaklanmalarıyla, gelişmeleriyle ve tüketilmeleriyle politik bir mücadele sosyolojik Marksizmin ekonomik 'temel (altyapı)' olarak ele aldığı zaten içine gömülü bir biçimde inşa edilmektedir. Sosyolojik Marksizm (önsel olarak) ayrıklı olarak kabul ettiği düzeyleri birleştirmeye teşebbüs eder ve bu başlangıç-noktası ile meselenin temelinde sadece nedenseli ve mamafih 'yapısal' (Althusser) türden dışsal ilişkilere sığınırken, Marksist Marksizm ters yönde hareket eder ve çelişik bütünlük içersinde, yani içsel olarak ve antagonistik bir şekilde ilişkili bütün içersinde ayrıklımlar çizer. 'Somut, pek çok belirlenimin konsantrasyonundan müteşekkil olduğundan, bu yüzden de çeşitlilikteki birlikten dolayı somuttur (Marx 1973 p. 101). Paragraf 4'de bahsedilen şekliyle grafiğin açıkladığı gibi, örneğin, burjuva topluma has olan sınıf ilişkisinin (emek-sermaye ilişkisi) bütünlüğü toplumun bir anını ya da parçasını oluşturan her bireyde – niteliksel olarak farklı yollarla olsa da tümüyle – mevcuttur. Buradaki meselenin asıl noktası çok önceleri erken dönem Lukács tarafından söylendi: 'Marksizm ve burjuva düşüncesi arasındaki farklılığı oluşturan şey tarihsel açıklamada ekonomik güdünün öncelliği değil, bütüncü yaklaşımıdır' (Lukács 1971 s.27).

15. 'Bütünlükçü bakış açısıyla' birlikte, tümüyle yeni bir sınıf politikası kavramı yürürlüğe girer. Bir kez 'politika' (sosyologlar tarafından görüldüğü şekliyle) ayrıklı toplumsal bir düzey olarak görüldüğünde, 'kendi için' sınıfın mevcudiyetine yönelik turnusol kağıdını az ya da

çok geleneksel türden – yani burjuva – bir politik partinin varlığı oluşturur. Bu şekilde anlaşıldığında, öncü parti bile burjuva bağlamda bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, politik devletle sivil toplumun düzeylerini ayıran – Yahudi Sorunu Üzerine adlı kitaba bakın – ve politik devleti olgunluğa erişmiş (uyum içinde olma hali olduğu söylenen) toplumsal grupların çekiştiği bir arena olarak düzenleyen Marx değil ama burjuva toplumdur. Marksist sınıf kavramı, diğer bir deyişle ‘bütünlüklü bakış açısı’, sosyolojik sınıf kavramının içerdiği politika kavramının darlığını kesin bir biçimde reddeder. Marksist bakış açısında, politika kategorisi sınıf mücadelesinin (bundan dolayı sınıfın kendisinin) aldığı biçimler – ki bu biçimler önceden kestirilemezler – kadar geniştir. Hiç bir konunun politik ajandanın dışında bırakılması gibi bir durum söz konusu olmaz. Bu türden bir ajenda teorik bağlamda önsel olarak oluşturulmuş bir politik alan içersine düşmeyen her ne var ise onu dışlayıp marjinalize ettiğinden, politik ajenda fikriyatının kendisi dışlanır.

16. Yukardaki notlar, başkaları tarafından şematik olarak başka bir biçimde açıklanmaya çalışılan sınıf kavramının hiç bir şekilde ne tamlığı bağlamında ne de her yönüyle savunusunu yapma iddiasındadır. Buradaki amaç, daha çok, Marksist sınıf anlayışının neyi içerdiğini netleştirmektir. Bu anlayışın değerlendirmesine gelince: Burada sunulan öneri emek-sermaye ilişkisinin yaşamımızı bütün zenginliğiyle yapılandıran (bu türden) yegane mücadele ilişkisi olup olmadığının sorgulanmasının verimli görünen olası tek eleştirel sorgulama hattı olduğu şeklinde ifade edilebilir. Ve burada Marx’ın ayağını kaydıracak herhangi bir sorunlu nokta bulunmamaktadır: Nasıl sermaye ilişkisi kendi yönünden cinsel ya da ırksal ilişkiler gibi diğer ilişkiler aracılığıyla işlerse, cinsel ya da ırksal ilişkiler de sermaye ilişkisi aracılığıyla işler. Bu tür ilişkilerden hangisinin “hakim” olduğuna yönelik araştırma meseleye somut politik (aynı zamanda fenomenolojik denebilir) terimlerle başlanmadığı sürece skolastik olarak kalacaktır. Hem politik hem de yöntemsel olarak, Marksist sınıf kavramının sosyolojik olan karşısındaki büyük üstünlüğü Marx’ın kapitalizmin en ölümcül özellikleri arasında olmakla kınadığı ve başından sonuna kadar amansızca karşısında durduğu belirlenimciliğin – ‘ölü’ emeğin ‘canlı’ emek üzerindeki tiranlığının, ya da diğer bir deyişle geçmişin (bütün belirlenimci şemalar bağlamında) bugün ve gelecek üzerindeki tiranlığının – her türlü sirayetinden Marksizmi özgürleştirmesidir. Bu böyledir çünkü Marksist “sınıf analizi”nin tek konusu iyi dokunmuş, devamlı ve kesintisiz bir biçimde gelişen, Marx’a göre, kendisi için sınıfın varlığının karşılığı olan mücadeledir.

Teşekkür

Bu metin John Holloway’le yürütülen konuşmalara oldukça fazla şey borçludur. Filio Diamanti sınıf hakkında tartışmaya girmeden önce dahi ‘sınıf’ anlayışımın netleşmesi gerektiğini idrak etmemi sağladı.

Notlar

1. Bu hiç olmazsa Kapitalin III. Cildinin, tamamlanmamış, son bölümünde çok daha nettir (Marx 1971 s. 885-6).

2. Marx (1969) s. 173.
3. Karşılaştırın: Althusser (1971) s. 160-5
4. Bkz. Foucault (1979) 4. Kısım, bölüm 2; Bataille (1985); Tronti (1979).
5. Ücret formuna içkin olan “ideolojik” mistifikasyon bakışının işçinin sınıfsal saflığını hiç bozulmamış olarak bırakması üretim ve ideolojiyi ayrı toplumsal ‘düzeyler’ ya da haller olarak ele almasına bağlıdır; aynı şey paragraf 14’de reddedilmiş olan Marx’ın ‘kendinde’ ve ‘kendi için’ sınıf arasındaki ayrımı hakkındaki mütalaa içinde geçerlidir. ‘Düzeyler’ fikriyatı hakkında paragraf 13’e bakın. Sırası gelmişken, ayrı (ancak belirli) bir düzey olarak ideoloji kavramının bütünüyle gizemli olarak kalmasının bir önemi yoktur, çünkü sadece toplumsal varoluş geride hiç bir artık kalmaksızın – örneğin, cinsiyet farklılıkları, mimari, iş-disiplini ve bilimsel bilgi – onunla birlikte bir “ideolojik” yükleme taşır.
6. Bu yükleme için Satre’a bakın (1963).
7. Engels’ten J. Bloch’a Eylül 21-22 1890 (Marx/Engels s. 498). Althusser’in “belirleyen’ ve ‘hakim’ haller ayrımı aynı temanın permütasyonlarını/farklı durumlarını oluşturur.

Referanslar

- Althusser L. (1971) Lenin and Philosophy and Other Essays (New Left Books)
- Bataille G. (1985) Visions of Excess: Selected Writings 1927-1939 (Manchester University Press)
- Foucault M. (1979) Discipline and Punish (Penguin Books)
- Hegel G.W.F. (1977) Phenomenology of Spirit (Oxford University Press)
- Lukacs G. (1971) History and Class Consciousness (Merlin Press)
- Marcuse H. (1968) One-Dimensional Man (Sphere Books)
- Marx K. (1965) Capital Vol. I (Progress Publishers)
- Marx K. (1968) Theories of Surplus Value Part II (Lawrence and Wishart)
- Marx K. (1969) The Poverty of Philosophy (International Publishers)
- Marx K. (1971) Capital Vol. III (Progress Publishers)
- Marx K. (1973) Grundrisse (Penguin Books)
- Marx K./Engels F. (n.d.) Selected Correspondence (Lawrence and Wishart)
- Reeves M. (1976) Joachim of Fiore and the Prophetic Future (SPCK)
- Sartre J-P. (1963) The Problem of Method (Methuen)
- Tronti M. (1979) 'The Strategy of Refusal' in Working Class Autonomy and the Crisis (CSE Books / Red Notes)